

## **НАЗВИ СПОРІДНЕНОСТІ Й СВОЯЦТВА У БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРКАХ**

Назви спорідненості і свояцтва – давній і відносно стійкий шар лексики. Історія творення цих слів складна і нерозривно пов'язана з усталенням традиційних сімейних стосунків, створенням сім'ї. Етимологія деяких назв спорідненості досі остаточно не з'ясована. Кількісно це невелика група слів, але розмаїта і чітко структурована, що можна пояснити важливими функціями, які виконували і виконують члени роду, родини, сім'ї у громадському житті та вихованні нащадків. Більшість

слів цієї групи увійшли до літературної мови, хоча у говірках, зокрема буковинських, збереглися такі давні назви, які не увійшли до літературного стандарту. Цікавим є функціонування таких назв сьогодні у зв'язку зі зміною традиційних поглядів на родинні стосунки.

Буковина – унікальний край за своєю історією, за географічним положенням, етнічним складом та традиціями. Усе це вплинуло і на буковинські говірки, зокрема на функціонування назв спорідненості і свояцтва. Вживання цих назв регулювалося звичаєвим правом (адже люди, вступаючи в родинні стосунки, ставали одночасно і суб'єктами майнових відносин) та нормами християнської моралі, за якою треба шанобливо ставитися до старших членів роду, пам'ятати і молитися за померлих, у покорі до старших виховувати дітей.

Із назвами спорідненості і свояцтва пов'язані й такі загальні назви, як *рід*, *родина*. У буковинських говірках для називання близьких родичів використовують слово *рідня*, а для далеких родичів – *фамілія*, останнє у говірках має також значення 'прізвище'.

Умовно виділяють назви по прямій і бокових лініях спорідненості. До назв повної спорідненості по прямій лінії належать назви, що позначають поняття 'рідний батько', 'рідна мати', 'рідний син', 'рідна дочка'. У літературній мові до таких назв належать *батько*, *мати*, *син*, *дочка*. Більшість цих лексем функціонує і в буковинських говірках, крім лексеми *ба́тько* у значенні 'рідний батько'. Натомість із цим значенням поширеною є давніша лексема *не́ньо* і новіша *та́то*. Від обох слів утворено експресивні назви: *не́нько*, *ня́нько*, *та́тко*, *та́точко*. У значенні 'рідна мати' у говірках зафіксовано тільки *ма́ма* та похідні *ма́мочка*, *ма́мка*, *мамуся*, див. у весільній пісні:

*Ой лежа́в барві́н, барві́нко́вий він,  
Не ка́лінка ся ло́ми – не́нько віночо́к кло́ни,  
Не ка́лінка ся ло́ми – ма́мка віночо́к кло́ни*

У буковинських говірках зі значенням 'батько і мати, батьки' використовують слово *родичі*, а на позначення близьких родичів

вживається слово *рідня*. Для позначення понять ‘рідний син’, ‘рідна дочка’ у говірках поширені ті самі слова, що й у літературній мові: *син, дочка, синочок, донечка*. Колись буковинські сім’ї були переважно багатодітними, дуже рідко в сім’ї була лише одна дитина. Для вираження значення ‘єдиний син’, ‘єдина дочка’ витворилися назви *одинець, одинічка*. До назв неповної спорідненості в літературній мові належать лексеми *вітчим* ‘нерідний батько’, *мачуха* ‘рідна мати’. Хоч між дітьми і нерідними батьками складалися по-різному стосунки, але в буковинських традиціях та мовному етикеті усталилося звертання до них як до рідних, не зафіксовано похідних слів із суфіксами негативної оцінки. Паралельно вживаються назви *нерідний тато, нерідна мама*.

Другий ступінь спорідненості – це спорідненість між дідами і внуками. Основними назвами є *дід, баба, внук, онука*. У буковинських говірках функціонують ще й запозичені лексеми *мошул* ‘дід’, *моша* ‘баба’ < з молд. – *мош, моашэ* і рум. – *тоș, тойșă*, (пор. алб. *motstem* ‘старий’ (Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1982 (далі – ЕСУМ), III, 526). Назва *мошул* поширена більше у районах, що межують з Молдовою чи Румунією. Натомість слово *моша* звузило своє значення, термінологізувалося і використовувалося у значенні ‘баба-повитуха’ майже на всій Буковині. Часто вживається у значенні ‘баба’ слово *буна* запозичене із східнороманських мов; молд. *бунэ, бунікэ*, рум. *bînă, bunică* походить від лат. ‘добрий, хороший’ (ЕСУМ, I, 295). Від цих слів утворено чимало похідних експресивних назв: *бу́нця, буні́ка, мо́шулко*. Паралельно вживаються і літературні назви *бабуся, дідусь*. Іноді використання запозичених слів мало і розрізнявальну функцію: *бабуся, дідусь* – це батьки матері, *буна, мошул* – батьки батька. Назви третього і четвертого ступеня спорідненості презентовані лише назвами *прабаба, прадід, прабуна, прамошул, правнуки*.

До назв по бокових лініях спорідненості належать брат і його діти, сестра та її діти. За давньою буковинською традицією особливої шани заслуговував старший брат. Молодші діти зверталися до нього на *ви*. У звертанні використовувалася назва *бадя* ‘чоловік старшої сестри, старший брат’ – запозичене із східнороманських мов; молд. *баде* ‘дядьку’, рум. *bade* ‘т. с.’,

походять, можливо, від болг. *батя, батъо, бате* 'т. с.' (ЕСУМ, I, 112). Аналогічно шанобливим було ставлення молодших до найстаршої сестри. Часто саме вона виховувала молодших дітей, була нянькою і вихователькою, молодші зверталися так само до неї на *ви*; цьому сприяла й та обставина, що родини були переважно багатодітними і різниця у віці між наймолодшою дитиною і найстаршою могла бути досить великою. Старшу сестру називали *ліца*. Слово запозичене з рум. мови *liță* є результатом скорочення форми *leliță* демінутива від *lele* 'сестриця' (у звертанні до старшої сестри); *тітка* (у звертанні до жінки, старшої за віком) (ЕСУМ, III, 273).

Діти рідного брата чи рідної сестри розрізнялися описово: *братові діти – сестрині діти*. Зі значенням 'рідний син сестри чи брата', 'рідна дочка сестри чи брата' функціонують лексеми *племінник, племінниця*. Рідше, але ще збереглися назви *непїт, непота* 'племінник, внук', що походить з молд. *непџт*, рум. *perot* від. лат. *perōs* (зн. в *perōtem*) 'внук, нащадок, племінник' (ЕСУМ, IV, 73). У мовленні старших людей зрідка трапляється вживання цих слів у первісному значенні 'внук, внучка'.

До назв другої бокової лінії спорідненості належать брат батька і його діти, сестра батька і її діти, брат матері і його діти, сестра матері і її діти. Зі значенням 'брат батька чи матері, дядько' у буковинських говірках функціонує слово *вуйко* – споріднене з лит. *avunas* 'дядько по матері', лат. *avus* 'дід', *avunculus* 'дядько' (ЕСУМ, I, 438). Похідне від нього *вуйна* 'дружина дядька'. У значенні 'сестра матері чи батька' вживаються назви *кітка* (фонетичний варіант від *тітка*), *цьоця* – пол. *ciocia* 'тітка', *тета* – 'тітка, старша сестра' походить з псл. *teta*, слово з дитячого лепету (ЕСУМ, V, 561), *матуша* – запозичене. із молд. *mătușă* 'тітка', рум. *mătușă* 'тс' є зменшеною формою від ім. *mita*, що походить від лат. *amita* 'тс', яке зіставляється з *атта* 'баба' (ЕСУМ, III, 417-418). Зрідка використовується зі значенням 'тітка' слово *леліка* – запозичення зі східнороманських мов, молд. *lelikă* або рум. м. *lelică* 'тітка (у звертанні до старшої за віком жінки)' є зменшеною формою від *леле* (*le'le*), що походить від болгарсько-го *леля* 'тітка' (сестра батька або матері) (ЕСУМ, III, 138).

У буковинських говірках немає розрізнення родичів по материній лінії і по батьковій лінії. Для розрізнення, або коли

потрібне уточнення, використовують описові конструкції: *вуйко, моєї мами рідний брат*. Для позначення дітей батькового брата і сестри паралельно використовуються частіше *перві*, рідше – *двоюрідні*. Діти двоюрідних братів, сестер – у *третьому хресту*, або *двохрідні*, тобто, додається вказівка на ще один ступінь спорідненості.

Назви для третьої бокової лінії спорідненості відсутні. Вони позначають брата і сестру діда і баби та їх нащадків. Припускаємо, що такі назви давніше могли бути, але з часом втрапилися; тепер для називання цих понять вживають описові назви: *мої баби рідний брат, мого діда рідна сестра*.

Назви свояцтва виражають відносини, що склалися між людьми внаслідок одруження чоловіка і жінки, які походять з різних родин. Традиційні в буковинських говірках назви, спільні з літературною мовою: *невістка* ‘синова дружина’, *зять* ‘чоловік дочки’, *сват, сваха* ‘батьки зятя чи невістки’, *свекруха, свёкор* ‘батьки чоловіка’, *теща, тесть* ‘батьки дружини’. У буковинських говірках дуже рідко значення ‘батьки чоловіка’ – ‘батьки дружини’ розрізняються за допомогою різних назв, переважно в обох цих значеннях виступають слова *теща, тесть*. Від лексеми *сваха* утворилося похідне слово *сва́шка*, яке використовується в обрядовій сфері зі значенням ‘жінка, що допомагає на весіллі, близька родичка’.

До цієї групи належать також назви, що виражають відносини між чоловіком і дружиною та його і її родичами. Вони означають поняття ‘братова дружина’, ‘чоловік сестри’, ‘брат чоловіка’, ‘сестра чоловіка’, ‘жінчина сестра’. Більшість цих понять у буковинських говірках виражається описово. Для позначення родичів-чоловіків вживається назва *кумнат* – ‘шурин, швагер’ – запоз. з молд. мови *кумнат*, рум. *cumnát* від лат. *cognatus* ‘родич, рідний, родинний, близький’ (ЕСУМ, III, 140). Відповідна назва особи жіночої статі – *кумната*. Поширені ці назви у Новоселицькому та Сторожинецькому районах Чернівецької області, які межують з Молдовою та Румунією. Зрідка використовуються назви *швагер, швагро́* у значенні ‘чоловік рідної сестри’ або ‘чоловік сестри дружини’.

Особливим видом спорідненості є духовна спорідненість. За християнськими звичаями з народження дитину виховують

не лише її рідні батьки, а й хресні, які наділені цим обов'язком під час обряду хрещення. Вони стають *кума́ми* для рідних батьків дитини, а дитині – *хрєсним ба́тьком і ма́тір'ю*. Оскільки хрещення є загальнохристиянським обрядом, то такі назви не є локальними буковинськими. Назви *кум*, *кума́* загальнародні. У буковинських говірках функціонують із значенням 'хресний батько' назви *ба́тько*, із значенням 'хресна мати' – *ма́тка* (Суфікс *-к-* утратив експресивність), яке функціонує також у значенні 'вінчальна матка'. Назва *ба́тько* вживається переважно без означення, оскільки із значенням 'рідний батько дитини' не вживається. Назва *ба́тько* вживається і в значенні 'весільний батько'. Означення так само не завжди використовується, оскільки це могли бути ті самі люди, що й хресні. Розрізнення відбувалося за контекстом: *мій ба́тько* (стосується одного) – хресний, *наш ба́тько* (стосується пари) – вінчальний батько. На Буковині дитина для своїх хресних батьків є *фі́ном* чи *фіно́ю*, а одружена пара – *фіна́ми* для своїх вінчальних батьків. Паралельно у значенні 'хресний батько', 'хресна мати' вживаються назви *нанáшко*, *нанáшка* – запозичене із сх.ром. мов молд. *нэна́ш*, рум. *пáпас*, *пáпасă* від лат. *\*ninnus* < *nonnus* 'чернець, доглядач дітей, вихователь', що зіставл. з дінд. *nanā* 'мама' укр. *не́ня* 'мама' (ЕСУМ, IV, 36), хоча і не у всіх говірках Буковини, а переважно у суміжних з Молдовою (Новоселицький р-н). Часто назви духовної спорідненості могли накладатися на назви кровної спорідненості. Так, наприклад рідний брат батька став хресним батьком свого племінника. У такому випадку племінник буде називати дядька не *вуйком*, а *ба́тьком*. Духовна спорідненість є вторинною, але буковинці сприймають її як головну, ближчу, що впливає і на називання.

Як бачимо, у буковинських говірках збереглися давні назви спорідненості і свояцтва. Вони вживаються паралельно з літературними назвами і запозиченими словами. Запозичені назви, переважно з молдавської та румунських мов, функціонують на територіях, суміжних з Молдовою. Але буковинці такі слова здавна сприймають як свої.